

דוח מחקר

תפיסות הורים מהמגזר הממלכתי ומהמגזר החרדי בנוגע לאלימות ולמוגנות

בבית-הספר

ד"ר איריס אלפי-שבתאי, ד"ר ענת כורס, ד"ר רחל שגיא, פרופ' יצחק גילת

אוקטובר, 2022

מרכז המחקר והידע "מהות" ליחסי צוותי חינוך-הורי המרכז האקדמי לוינסקי-וינגייט ואגף בכיר שפ"י, משרד החינוך

תודתנו לד"ר תמר שהם גואטה על מתן יעוץ בנוגע למאפייני המגזר החרדי

תוכן עניינים

3	תקציר מנהלים
8	1. רקע
10	1.1 החברה החרדית בישראל
12	1.1.1 החינוך החרדי
13	1.1.2 אלימות בחינוך ובמגזר החרדי
14	2. מתודולוגיה
14	2.1 משתתפים
15	2.2 כלי המחקר
16	2.3 הליך המחקר
16	2.4 מגבלות המחקר
17	3. ממצאים
24	4. דיון
24	4.1 ממצאי המחקר המרכזיים
26	4.1 השלכות המחקר
27	4.2 השלכות לקשרי מורים-הורים
28	4.2 השלכות המחקר להכשרת מורים
30	4.3 סיכום השלכות ומסקנות המחקר
31	ביבליוגרפיה

תקציר מנהלים

החברה הישראלית כוללת מגוון קבוצות אוכלוסייה, הנבדלות זו מזו באידאולוגיה, באורח החיים וברמת הדתיות. הבדלים אלה באים לידי ביטוי באספקטים שונים של החיים בישראל ובהם: החינוך, דפוסי התעסוקה, שיעורי הילודה, מקום המגורים וההתנהלות במרחב הציבורי (רגב וגורדון, 2020). המחקר המוצג בדוח זה מונע מן השונות בחברה היהודית בישראל ומבחין, לפיכך, בין הורים מהאוכלוסייה החרדית לבין הורים מהאוכלוסייה החילונית-מסורתית לגבי האופן, שבו הם תופסים את תופעת האלימות בבית הספר של ילדיהם. האלימות עשויה להיות פיזית, רגשית ו/או מינית, והשלכותיה על קורבנות האלימות ועל הצופים מהצד עצומות, הן בהיבט הפיזי והן בהיבט הנפשי. הן עשויות לעורר בקרב התלמידים חרדה מתמשכת ותחושה של העדר מוגנות ולהוביל להיעדרויות ולנשירה מבית הספר (UNESCO, 2017).

"חרדים" מוגדרים כיהודים שומרי מצוות, אשר ייחודם בהקפדה הדתית היתרה, שהם נוהגים בדרכי החינוך, באופי הקהילה ובאורחות החיים, המבחינים בינם לבין שאר היהודים שומרי המצוות. החרדים מהווים ענף ביהדות האורתודוקסית, המתאפיין בהקפדה רבה על שמירת מצוות ועל קיום ההלכה ובשמרנות מבחינת תרבות ואורח חיים (בראון, 2017).

החינוך החרדי מהווה חלק ממערכת החינוך לבתי הספר החרדיים בישראל, ולומדים בו חמישית מהתלמידים בארץ. בעוד שבתי הספר הממלכתיים מחויבים לתוכני לימוד שקובעת המדינה וללימודי ליבה, (משמע: מקצועות יסוד כגון מתמטיקה, פיזיקה, אנגלית והקניית ערכים ליברליים מערביים, בדגש על ערכי ציונות ודמוקרטיה), החברה החרדית דוחה השכלה כללית על תכניה השונים, והערך העומד לנגד עיניה, באופן כמעט מוחלט, הוא הדת ולימוד התורה (ארגמן, 2015).

המגזר החרדי מעניין למחקר מעצם היותו הקבוצה הדתית הגדולה ביותר בקרב האוכלוסייה היהודית במדינה. הוא הכולל כמיליון חרדים, שמספרם הולך ועולה (בן משה, 2011), וכובש לעצמו מקום ונוכחות בחברה הישראלית. עם זאת, מעטים המחקרים שנערכו בקרב הורים חרדים בארץ. החינוך החרדי מרתק בהקשר זה, שכן מחד גיסא הוא מעודד תלמידים לכבד את המורים ואת ההורים, מטיף לצניעות, להסתפקות במועט, לדבקות בלימודים, להתנזרות מרכילות ועוד. מאידך גיסא, נשמעים בחברה החרדית קולות אחרים, הקובלים על הנזק הנפשי, שנגרם לתלמידים עקב הנהגת הענישה הגופנית וההצלפות במקל, שהיוו נורמה מקובלת, שנשמרה בגדר "טאבו" במשך שנים רבות במערכת החינוך החרדית (טסלר, 2012).

המחקר הנוכחי

מחקר זה עוסק בתפיסות של הורים חרדים לעומת הורים חילוניים לגבי אלימות בבית הספר של ילדיהם. המחקר המוצג נשען על מחקרם של כורם, גילת ודלאשה (בשיפוט), שעמד על תופעת האלימות הבית-ספרית מנקודת המבט של הורים יהודים וערבים ומצא תפקיד לרכיב התרבותי בעיצוב תפיסות על התנהגות אלימה. מרבית ההורים במחקר דיווחו, שילדם היה מעורב באלימות בבית הספר בחומרה בינונית עד גבוהה, ואילו ההורים הערביים דיווחו על עוצמה גבוהה אף יותר של מקרי אלימות בבתי הספר של ילדיהם. המנבאים החזקים ביותר לתחושת המוגנות של הילדים היהודים והערבים, שעלו, הם האמון של ההורים בבית הספר והמקובלות החברתית של התלמידים. ההורים משני המגזרים הביעו נכונות לסייע לבית הספר כדי לטפל בתופעת אלימות.

בפרט, מהווה המחקר המשך למחקרם של בהרב, גילת וכורם (2020), שהתמקד בתפיסות הורים יהודים בנוגע לאלימות בבית הספר. המחקר הראה מידה רבה של אלימות, אשר רווחה יותר בהיבט המילולי מההיבט הפיזי, והייתה שכיחה יותר בקרב תלמידים בגילאי יסודי ופחות בתיכון, יותר בקרב בנים ופחות בקרב בנות, ויותר כלפי תלמידים דחויים ושאינם מקובלים חברתית לעומת תלמידים מקובלים. ההורים שהשתתפו במחקר לא הביעו אמון רב ביכולת בית הספר לטפל באלימות. המחקר ערך השוואה ראשונית ובמדגם מצומצם בין הורים לתלמידים מהזרם החילוני-מסורתי-דתי, שהיוו 89 אחוזים מכלל ההורים, ובין הורים לתלמידים מהזרם החרדי, שהיוו 11 אחוזים מההורים בלבד. ההורים החרדים דיווחו על פחות אלימות בבית הספר. אולם יתכן, שבתי הספר החרדיים דנים פחות בנושא האלימות עם ההורים, ושהסבירות של ילדים בזרם החרדי לחוות אלימות (כקורבן, תוקפן ו/או צופה מהצד) - דומה לסבירות של ילדים בזרמים האחרים. עוד נמצא במחקר, שההורים החרדים נותנים אמון רב יותר במערכת למיגור האלימות, אולם נכונותם להתנדב על מנת לסייע במניעת האלימות נמוכה בהשוואה לזרמים אחרים.

מחקר זה מעמיק, לפיכך, את החקר לגבי ההורים החרדים, ובוחר לעומק את התפיסות שלהם לגבי אלימות בבית הספר של ילדיהם לעומת התפיסות של הורים חילוניים. מטרותיו: (1) לעמוד על נקודות המבט של ההורים מהמגזר הממלכתי (להלן: "חילונים") ושל ההורים מהמגזר החרדי (להלן: "חרדים") באשר לתופעת האלימות בבתי הספר; ו- (2) למפות קווי דמיון וקווי שוני בין נקודות המבט של ההורים משתי האוכלוסיות על סוגיית האלימות.

877 הורים לילדים בבית ספר השתתפו במחקר, מהם 375 הורים חילוניים לילדים, הלומדים בכיתות א-י"ב. בזרם הממלכתי, ו-502 הורים חרדים לילדים, הלומדים בזרם החינוך החרדי. כל אחת משתי הקבוצות נדגמה באקראי מתוך האוכלוסייה שאליה היא שייכת. הורים עם יותר מילד אחד הלומד בכיתות א-י"ב התבקשו לבחור את אחד הילדים ולהתייחס לבית הספר, שבו הוא לומד. אוכלוסיית ההורים החילוניים שהשתתפה במחקר מבוגרת מזו של ההורים החרדים. בעוד שהגיל הממוצע של ההורים החילוניים הוא 44.35 עם סטיית תקן 6.99, הגיל הממוצע של ההורים החרדים הוא 33.04 עם סטיית תקן 9.85. כלי המחקר הוא אותו שאלון כמותי, שנבנה על-ידי בהרב ועמיתים (2020). הוא כולל ארבעה חלקים: (א) מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של ההורים ומאפיינים סוציו-דמוגרפיים ולימודיים של הילדים; (ב) מאפייני האלימות בבתי הספר בעיני ההורים; (ג) תחושת ההורים לגבי המוגנות של ילדיהם; ו-(ד) מניעת אלימות והתמודדות עימה דרך פרספקטיבה של שותפות הורים-בית ספר.

ממצאים

ממצאי המחקר מצביעים על דפוסים זהים בקרב ההורים החרדים וההורים החילוניים לגבי האלימות בבית הספר של ילדיהם. הם דומים לממצאים קודמים, שעלו הן במחקרם כורם ועמיתים (בשיפוט), אשר השווה תפיסות הורים יהודים וערבים לגבי אלימות בית-ספרית, והן במחקר של בהרב ועמיתים (2020), שבחן תפיסות של הורים יהודיים לגבי הסוגייה.

ההורים החרדים והחילוניים שהשתתפו במחקר דיווחו על מקרי אלימות בבית הספר של ילדיהם. אולם העוצמה שדווחה בקרב ההורים החרדים נמוכה יותר מזו של החילוניים. עם זאת, יש לקחת בחשבון שהמחקר נשען על דיווחים של הילדים להוריהם לגבי האלימות שהם חווים בבית הספר, ויתכן שבחברה החרדית השמרנית והסגורה – דיווחי הילדים להוריהם מצומצמים מאלו של הילדים החילוניים. עוד יתכן, שקיים תת-דיווח גם בהקשר זה של אלימות, כפי שנמצא בחברה החרדית בהקשרי דיווח של מקרי אלימות כלליים (הועדה המיוחדת בכנסת לעבודה ולרווחה, 2020).

הבדל נוסף שנמצא בין שתי אוכלוסיות ההורים ניכר במידת הנכונות שלהם להיות מעורבים ולשתף פעולה עם הצוות החינוכי למיגור האלימות בבית הספר. ההורים החילוניים הביעו הסכמה רבה יותר לשיתופי פעולה עם צוותי החינוך לעומת ההורים החרדים. סביר, שגם ממצא זה קשור באופייה השמרני והמרוחק של החברה החרדית ובמאפייני הבידול שלה, העשויים להרחיק מעורבות הורית מהמערכת החינוכית, השמורה

לצוותי ההוראה בלבד. זהו ממצא שיש לתת עליו את הדעת לרווחת הילד ולמיגור האלימות בבתי הספר החרדים.

בדומה למחקרים קודמים, גם במחקר זה דווחה אלימות רבה יותר בגילאים הצעירים לעומת הבוגרים, וכן אלימות מועטה יותר כלפי ילדים מקובלים ובעלי הישגים לימודיים. גם האמון המועט שנמצא ביכולת המערכת למגר את תופעת האלימות בבית הספר, מאשש, כאמור, מחקרים קודמים שהתמקדו בהורים מהאוכלוסייה היהודית ומהאוכלוסייה הערבית (בהרב ועמיתים, 2022 ; כורם ועמיתים, בשיפוט).

לסיכום, התפיסות הדומות שנמצאו במחקר זה לגבי תופעת האלימות והבדלים המועטים מאוד, שעלו בין ההורים החרדים להורים החילוניים, כמו גם התפיסות הדומות, שרווחו במחקר הקודם בקרב ההורים הערביים וההורים היהודיים (כורם ועמיתים בשיפוט), מצביעים על אוניברסאליות של תחושות ההורה ומשמיעים את "הקול ההורי" (פלוטניק, 2007) בכל הנוגע לדאגה לתחושת הבטחון של הילד בבית הספר. לפי פלוטניק (2007) ההורות הנה התרחשות מעשית ונפשית, הכוללת חלקים גלויים, קונקרטיים וטיפוליים לצד רבדים פסיכולוגיים וסמויים. שני צירים אלו פועלים בו זמנית, מתפתחים באופן דינמי ומשפיעים זה על זה. המפגש הקבוע בין הגלוי לסמוי, בין המעשה ההורי להתרחשות הנפשית – מהווה את "הקול ההורי". הוא נוגע להתפתחות תפיסת תפקיד חברתית, כמו גם לתהליכים נפשיים של התכוונות והיערכות. לפיכך, ההורות כתהליך משולב, ממשי ונפשי, נמשכת לאורך כל מעגלי החיים של האדם. ממצאי המחקר הנוכחי מחזקים את "הקול ההורי" ומלמדים, שלמרות ההבדלים הדתיים, החברתיים, האתניים והתרבותיים בין ההורים – הורה הוא הורה באשר הוא הורה, ואין הורה המסוגל להבליג, להתמודד בקלות ו/או להקל ראש עם אלימות מכל סוג שהיא, שחוות ילדו במסגרת החינוכית או מחוצה לה.

השלכות

השלכות המחקר מופנות כלפי שני היבטים מרכזיים. האחד הוא הדגשת הצורך בשותפות הורית, שנמצא כצורך משמעותי בקרב הורים יהודים וערבים במחקר קודם, שנערך לאחרונה (אלפי-שבתאי, כורם, שגיא וגילת, 2022). שותפות בין הצוות החינוכי להורים תאפשר : (1) לתת אמון של ההורים במערכת, ושל המערכת - בהורים, ו- (2) ליצור תגובה עקבית ואחידה כלפי דפוסי אלימות מצד הילד, הן בבית והן בבית הספר.

ההיבט השני שנובע מהשלכות המחקר הוא הצורך בחשיבה מחודשת על רכיבים בהכשרת המורים, שתתמקד באופן מוצהר וברור במיגור האלימות בבית הספר בכלל, ושתיישם את עקרונות התוכנית הרגשית-חברתית (SEL) בפרט, בכל הדיסציפלינות ובכל פעילות לימודית וחינוכית, החל מכיתות היסוד ועד לסיום י"ב.

הפנמת עקרונות הלמידה הרגשית-חברתית בכל תחומי הלמידה עשויה לסייע בגיבוש החברתי של התלמידים ולחנכם להיות משתפי פעולה, סובלניים, רגועים יותר ובעיקר - פחות אלימים. למידה רגשית-חברתית שיושם באינטנסיביות ובאופן מושכל ומדויק - תמגר תופעות של דחייה חברתית ושל חוסר מקובלות, שנמצאו מנבאות אלימות בבית ספר. היא תאפשר להעצים את היכולות הספציפיות של כל תלמיד בעיני חבריו ומוריו, ולסייע לבנות חברת תלמידים מכילה, מווסתת רגשית ופחות אגרסיבית (בנבנישתי ופרידמן, 2020).

לפיכך, שינוי סדרי העדיפויות בלמידה, שיחל בהכשרת מורים, וייושם בשטח באופן ארוך-טווח מכיתה א ועד י"ב, הן באמצעות הלמידה הרגשית-חברתית והן באמצעות שיח פורה ומקדם של אנשי חינוך עם ההורים - עשוי לגרום לשינוי מבורך שיוביל להפחתת האלימות ויסייע לבנות חברת תלמידים מוגנת, מגובשת, משתפת פעולה, רגועה וסובלנית.

1. רקע

תופעת האלימות בחברה בישראל רחבת בהיקפה ובאה לידי ביטוי בפוליטיקה, במשפחה, כלפי קשישים, בבית הספר, בספורט, ברחוב, בכביש, בין בני נוער, ביחס למיעוטים בחברה, בתקשורת, במסגרת פעילות הפנאי, בהקשר של בסיס אתני, דתי ואחר. הציבור בישראל חש דאגה רבה מהאלימות, מודאג מפגיעה אישית, וסבור, שהאלימות מוקצנת עם השנים, ושקיימת ירידה ביעילות הטיפול בה. האלימות מקדימה בחומרתה נושאים אחרים בעיני הציבור בישראל, כמו המצב הביטחוני, המצב הכלכלי ותאונות דרכים (שיין, 2006).

מחקר זה עוסק באלימות בכותלי בית הספר, המהווה בבואה בזעיר אנפין לתופעת האלימות בחברה כולה. האלימות הבית-ספרית עשויה לכלול אלימות פיזית, אלימות רגשית ואלימות מינית. השלכותיה על קורבנות האלימות ועל הצופים מהצד – עצומות, והן ניכרות הן בהיבט הפיזי והן בהיבט הנפשי, ועשויות לעורר חרדה מתמשכת ותחושה של העדר מוגנות בקרב התלמידים ולהוביל להיעדרויות ולנשירה מבית הספר (UNESCO, 2017).

מעצם חומרתה, מעוררת האלימות בבית הספר תשומת לב רבה בקרב אנשי חינוך, הורים ומורים. הפחתתה נמצאה כמטרה בעלת חשיבות עליונה לצד קידום הרווחה האישית של הילדים במחקר, שכלל מדגם מייצג של האוכלוסייה הבוגרת בארץ (גילת, 2019). מחקר חדש שכלל מדגם מייצג של הורים לתלמידים, דוברי עברית ודוברי ערבית, הראה גם הוא חשיבות רבה למיגור האלימות בבית הספר בקרב כל ההורים, ובעוצמה רבה יותר בקרב ההורים הערביים, עקב ריבוי האלימות במגזר (אלפי-שבתאי, כורם, שגיא וגילת, 2022).

בשנים האחרונות נבנו תוכניות ממוקדות למיגור האלימות בבית הספר. בולטות בהן: חוזר מנכ"ל משרד החינוך (2015), הקורא לטיפול עקבי ויעיל ברמה המערכתית בהתנהגויות אלימות לצורך יצירת אקלים חינוכי מיטבי, וכן פעילויות של הרשות למדידה ולהערכה לניטור רמת האלימות בבית הספר, הבאות ליעדי ביטוי באמצעות העברת שאלונים לתלמידים ולמורים (ראמ"ה, 2018). אולם, אין די בהכרה בחשיבות שיתופי הפעולה בין אנשי החינוך, התלמידים וההורים להתמודדות עם מניעת האלימות, שכן נראה, שלא קיימת שותפות רציפה ועקבית בין המורים להורים בהקשר זה, ושלא חל שינוי בשותפות למען מטרה זו (בנבנישתי, חור-כסאברי ואבי אסטור 2006).

דרך אחרת ומדויקת להתמודד עם האלימות בבית הספר כרוכה בהבנה וביישום עקבי של תוכניות הלמידה הרגשית-חברתית (Socio-emotional learning SEL), המהוות חלק מהתאמת הלמידה וההערכה לתלמידים במאה ה-21 בעידן החדש והפוסט קורונה. מיגור האלימות מהווה מטרה משמעותית של הלמידה

הרגשית-חברתית באמצעות הטמעה של דפוסי התנהגות חדשים בקרב התלמידים, באופן רוחבי מכיתות יסוד ועד י"ב, בכל השיעורים ובכל הדיסציפלינות וכחלק בלתי נפרד מכל פעילות חינוכית. הלמידה הרגשית-חברתית משנה סדרי עדיפויות בלמידה, וממקמת את התלמיד במרכז. היא כוללת תהליך למידה של מיומנויות ושל תפיסות רגשיות וחברתיות, באופן שמפתח אצל הלומד סל כלים רגשי, ההופך אותו ללומד עצמאי ומווּסָת רגשית ובעל יכולת הכוונה עצמית וכישורים, שעשויים לאפשר לו לבחור בדרכים מושכלות, שאינן אלימות. על מנת להצליח בהטמעת המיומנויות הרגשיות-חברתיות, על המורים להשקיע רבות בכל שנות הלימוד בפיתוחן וליישם "הוראה תומכת אוטונומיה בכיתה", שבה הם רואים כל לומד ולומד, תומכים בכל אחד ואחד בהתאם לצרכיו, ויוצרים בכיתה אקלים מיטבי ללמידה, לסובלנות, לשיתוף ולבחירה בדרכי שיח ולא באלימות (עשור, 2001).

המחקר הנוכחי עוסק באלימות בבית הספר. הוא נשען על מחקרם של כורם ועמיתים (בשיפוט), שעמד על אלימות ומוגנות בבית הספר מנקודת המבט של הורים יהודים וערבים ומצא, שלרכיב התרבותי – תפקיד בעיצוב התנהגות אלימה. מרבית ההורים במחקר דיווחו, שילדם היה מעורב באלימות בחומרה בינונית עד גבוהה, כשההורים הערביים דיווחו על אלימות בית ספרית בחומרה רבה עוד יותר. המנבאים החזקים ביותר לתחושת המוגנות של הילדים בשתי האוכלוסיות הם: האמון של ההורים בבית הספר והמקובלות החברתית של התלמידים. כל ההורים, ללא קשר לתרבות המקור, הביעו נכונות לסייע לבית הספר כדי למגר את תופעת האלימות.

בייחוד, מהווה המחקר המשך למחקרם של בהרב, גילת וכורם (2020), שהתמקד בהורים יהודים ובתפיסותיהם בנוגע לאלימות בבית הספר. המחקר הראה שכיחות רבה של אלימות מילולית לעומת אלימות פיזית. האלימות רווחה יותר בגילאי יסודי ופחות בתיכון, יותר בקרב בנים לעומת בנות, ויותר כלפי תלמידים דחויים ושאינם מקובלים חברתית לעומת תלמידים מקובלים. ההורים שהשתתפו במחקר הביעו אמון מועט ביכולת בית הספר לטפל באלימות. בנוסף, נערכה במחקר השוואה ראשונית ובמדגם מצומצם בין הורים לתלמידים מהזרם החילוני-מסורתי-דתי, שהיו 89 אחוזים מכלל ההורים, ובין הורים לתלמידים מהזרם החרדי, שהיו 11 אחוזים מההורים בלבד. נמצא, שהורים לתלמידים מהזרם החרדי חווים פחות אלימות בבית הספר. עם זאת, יתכן שבתי הספר החרדיים דנים פחות בנושא האלימות עם ההורים, ושהסבירות של ילדים בזרם החרדי לחוות אלימות (כקורבן, תוקפן ו/או צופה מהצד) – דומה לסבירות של ילדים בזרמים האחרים. עוד נמצא, שההורים בזרם החרדי נותנים אמון רב יותר במערכת למיגור האלימות, אולם נכונותם להתנדב כדי לסייע במניעת האלימות נמוכה בהשוואה לזרמים אחרים.

מחקר זה מרחיב אפוא את מחקרם של בהרב ועמיתים (2020), ומתמקד באחוז רב יותר של הורים לתלמידים מהמגזר החרדי. המחקר משווה את תפיסות ההורים החרדים ביחס לאלמנטים בבית הספר של ילדיהם לעומת הורים שילדיהם לומדים בחינוך החילוני-מסורתי. להלן נציג את מאפייני הזרם החרדי בישראל ובסופם - את מטרות המחקר הספציפית.

1.1 החברה החרדית בישראל

המגזר החרדי מהווה את הקבוצה הדתית הגדולה ביותר בקרב האוכלוסייה היהודית בישראל. היהדות החרדית במדינה כוללת כמיליון חרדים, שמספרם הולך ועולה (בן משה, 2011), והיא כובשת לעצמה מקום ונוכחות בחברה הישראלית. "חרדים" מוגדרים כיהודים שומרי מצוות. ייחודם ניכר בהקפדה הדתית היתרה, שהם נוהגים בדרכי החינוך, באופי הקהילה ובאורחות החיים, המבחינים בינם לבין שאר היהודים שומרי המצוות. החרדים מהווים ענף ביהדות האורתודוקסית, המתאפיין בהקפדה רבה על שמירת המצוות ועל קיום ההלכה, ובשמרנות מבחינת תרבות ואורח חיים. הגישה ההלכתית החרדית נוטה לכיוון מחמיר ביחס לפיקוח הכשרות, למצוות השמיטה ולשאר תחומי החיים.

"גדולי הדור" (המכונים גם "גדולי ישראל") מהווים את הסמכות העליונה בציבור החרדי בכל הקשור בשאלות הלכתיות, בהתנהלות ציבורית ובהתנהלות הפרט. למרות שהציבור החרדי מורכב ממאות קהילות נפרדות, שלכל אחת מהן מנהיגות משל עצמה, כאשר עומדות על הפרק סוגיות מהותיות – מכריעים בהן "גדולי הדור". כך "מועצת גדולי התורה" קובעת למגזר החרדי-אשכנזי, "מועצת חכמי התורה" מכריעה עבור הציבור החרדי-ספרדי בישראל, וגופים אחרים כמו "התאחדות הרבנים" או בד"ץ העדה החרדית מחליטים לקהלם. החרדים רואים עצמם, לפיכך, מחויבים להלכה המסורתית ולרבנים ובייחוד ל"גדולי הדור" כמפרשיה המוסמכים. הם מקפידים על לבוש יהודי מסורתי של חולצה לבנה מתחת לבגד עליון שחור וכיפה שחורה, מחמירים בצניעות הלבוש הנשי, מבקרים את מרבית ערכי התרבות המודרנית ומקפידים על כך, שפסיקות ההלכה וההכרעות הציבוריות יהיו על טהרת הרבנים החרדים, מבלי להישען על דעת רבנים, שאינם מזוהים ככאלו. שלוחי הציבור החרדי בכנסת נבחרים על-ידי הרבנים, העומדים בראש מחנותיהם. השפעתה של היהדות החרדית על המרחב הציבורי ועל הפוליטיקה הישראלית בולטת מאוד, ומערכת היחסים שבינה ובין הרחוב הישראלי הלא חרדי מתאפיינת בקשיים ניכרים (בראון, 2017).

החברה החרדית מאופיינת בהתבדלות מכוונת מהחברה בישראל, מתוך מטרה לשמר עצמה מפני חדירת ערכים, שאינם מקובלים עליה. הקהילות החרדיות מסתגרות בערים ובשכונות חרדיות, ומנהלות מערכת חינוך

ייחודית לקהילה ונמנעות מתקשורת ומתרבות, שאינן חרדיות. הדבר מתבטא, למשל, בהתנגדות לצפייה בטלוויזיה. רבים בהנהגה החרדית מנסים למנוע חיבור וחשיפה לאינטרנט, אך בשונה מההצלחה בטלוויזיה – השפעת השוללים - נמוכה יותר, ונכון ל-2021 כ-64 אחוזים של צעירים חרדים מעל גיל 20 משתמשים באינטרנט (קאהאן, 2021).

החרדים בישראל נחלקים לשלוש קבוצות מרכזיות: חסידים, ליטאים וספרדים, וכל קבוצה מחולקת למספר רב של זרמים. לכל זרם – מנהגים והשקפות משלו ותפיסות שונות ביחס למדינה, לדמוקרטיה הישראלית ולגיוס לצבא. מרבית החרדים נמנעים מהשתתפות באירועים לאומיים, כמו יום העצמאות וימי הזיכרון. חלקם, בעיקר החסידים – מדברים ביניהם יידיש, והבדלנים מקפידים להפריד בין עברית מודרנית ללשון הקודש (אסולין, 2013). מרבית החרדים נמנעים מלימוד מקצועות אקדמאיים באוניברסיטאות ובמכללות הכלליות. אלו הלומדים – עושים זאת או במסלולים ייעודיים לחרדים/ות במכללות או במכללות חרדיות.

ההתבדלות החרדית אוסרת על בנות לשרת בשרות לאומי או בצבא, ובאי-גיוס בני הישיבות לצה"ל על בסיס עקרון "תורתנו אומנותו". העמדת לימוד תורה כמרכזי בחייהם גורם למיעוט לימודי חול במוסדות החרדיים לגברים, פרט ללימודי חשבון בסיסי ודקדוק. אין אחידות דעים בזרמים החרדיים השונים בדבר האיזון הנכון בין לימודי תורה לעבודה בחברה החרדית. בזרם הליטאי בייחוד מקובל, שהגבר החרדי לומד ב"כולל" ואינו עובד במרבית חייו, ואילו האישה נושאת בעול פרנסת המשפחה באמצעות עבודה בבית ומחוצה לו. אולם, בציבור החסידי והספרדי יש נטייה גדולה יותר של הגברים לעבוד לפרנסתם (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2009).

מסקירה זאת ניתן ללמוד על מורכבות החברה החרדית בישראל, שאיננה מקשה אחת וכוללת רצף, הנע בין שמרנות למודרניות (כהנר, 2018). בקצה האחד נמצאים החסידים, הליטאים והספרדים, ובנוסף להם – חרדים קיצוניים, המשתייכים לזרם נטורי קרתא, הבוחרים ביידיש ובבידול מחגים חילוניים. בקצה השני – החרדים המודרניים, או "החרדים החדשים" או "החולצות הכחולות", הלובשים בגדים מודרניים בימי חול. החרדים המודרניים מהווים חוד החנית לשינויים שמתחוללים במגזר, מבחינת לימודים במכללות, עבודה וגיוס לצה"ל. הם מגיעים מכל שדרות הציבור: חסידים, ספרדים, ליטאים, צעירים ומבוגרים, וכולם מהווים חלק מהמגמות החדשות, שמתחוללות בחברה החרדית (שרקי, 2017). השונות בזרמים השונים בחברה החרדית

מובילה למגמות השינוי, הנושבות בה. אמנם קיימת עזיבה של חרדים את המגזר, אך נמצא מתאם גבוה בין העוזבים את המגזר החרדי ובין המצטרפים אליו, במיוחד בזרם הספרדי (רגב וגורדון, 2020).

1.1.1 החינוך החרדי

החינוך החרדי מהווה חלק ממערכת החינוך לבתי הספר החרדיים בישראל, ולומדים בו חמישית מהתלמידים בארץ (40% מהתלמידים לומדים בחינוך הממלכתי-חילוני, 5.5% - בממלכתי בתי, 21% - בחינוך החרדי ו-23% - בחינוך מהמגזר הערבי והלא יהודי). בעוד שבתי הספר הממלכתיים מחויבים לתוכני לימוד, שקובעת המדינה, וההתמקדות בהם היא בלימודי ליבה, קרי: במקצועות יסוד כמתמטיקה, פיזיקה, אנגלית והקניית ערכים ליברליים מערביים, בדגש על ערכי ציונות ודמוקרטיה, בתי הספר החרדים דוחים השכלה כללית על תכניה השונים, והערך העומד לנגד עיניהם, באופן כמעט מוחלט, הוא הדת ולימוד התורה (ארגמן, 2015).

החינוך החרדי מאגד תחתיו מספר מסגרות חינוך, המזוהות עם המפלגות החרדיות. מערכת החינוך החרדית צומחת מהר יותר מכל זרם חינוך אחר בארץ, ומספר התלמידים החרדים נמצא, לפיכך, בעלייה מתמדת (צ'רנוביצקי ופלדמן, 2018). במסגרת החינוך החרדי קיימת הפרדה מגדרית בין בנים לבנות: הבנים הלומדים ב"חידר" ולאחריו - בשיבה - מתמקדים בלימודי קודש, ובפרט - בלימודי גמרא, ואילו הבנות החרדיות לומדות במערכת החינוך החסידית-אשכנזית "בית יעקב" ובמערכת החינוך המזרחית "אל המעיין". הן עוסקות פחות בלימודי קודש ונחשפות להיצע גדול של לימודי חול, ובהם ספרות, אנגלית, חשבון, טבע והיסטוריה — בלימודים היסודיים והתיכוניים; וסיעוד, הוראה, פסיכולוגיה ופילוסופיה - עם סיום כיתה י"ב (ארגמן, 2015). השליטה והפיקוח של משרד החינוך על מסגרות החינוך החרדי מצומצמים ביחס למסגרות הממלכתיות, והוא גם מתוקצב פחות (אטינגר, 2013). חוק החינוך הממלכתי שנחקק ב-1953, אמנם נועד לבטל את שיטת הזרמים בחינוך ולהפוך את מערכת החינוך בישראל ממלכתית ובעלת מטרות משותפות ותכני לימוד אחידים. אולם, סירובם של מנהיגי הציבור החרדי לוותר על עצמאותם בקביעת התכנים והערכים, שיילמדו בבתי הספר החרדיים, גורם לכך, שרובם המכריע של מוסדות החינוך החרדיים נותר מחוץ למערכת החינוך הממלכתית, והם המשיכו לפעול כמסגרת חינוך עצמאית (צ'רנוביצקי ופלדמן, 2018).

היקף לימודי הליבה במוסדות החינוך השונים נקבע בהתאם לתקצוב מטעם המדינה. עם זאת, קיים קושי באומדן יישום התוכנית ללימודי ליבה בחינוך החרדי בשל העדר וכשלים של פיקוח ושל מעקב. המקצוע היחיד הנלמד בכלל בתי הספר היסודיים במגזר החרדי הוא מקרא, ואילו מקצועות אחרים נלמדים ב-30 אחוז

עד 80 אחוז מבתי הספר בלבד. בכך נוצר ניתוק מתהליכי ההתמקצעות, החדשנות, היעול והפיתוח בחינוך, הרווחים בשנים האחרונות במערכת החינוך בישראל, והחינוך החרדי אינו מתפתח במישור הארגוני, החינוכי והפדגוגי (קציר ופרי-חזן, 2018). למרות השונות והתמורות שחלו בחברה החרדית בשנים האחרונות, לא חל שינוי מהותי בפיקוח על בתי הספר החרדיים או במדיניות משרד החינוך כלפיהם (וייסבלאי, 2012).

1.1.2 אלימות בחינוך ובמגזר החרדי

החינוך החרדי מעודד תלמידים לכבד את המורים ואת ההורים, מטיף לצניעות, להסתפקות במועט, לדבקות בלימודים, להתנזרות מרכילות ועוד. עם זאת, עולים לאחרונה קולות על הנזק שנגרם לחלק מן התלמידים עקב הנהגת הענישה הגופנית והנפשית וההצלפות במקל במערכת החינוך החרדי, שהייתה נורמה שכיחה ומקובלת במשך שנים רבות (טסלר, 2012). בהקשר זה התעוררה תופעת "metoo" החרדית, הכוללת דור שלם של גברים, שחוזרים לילדות ונזכרים במעשי אלימות שחוו ב"חידורים", המקבילים לבתי הספר היסודיים במערכת החינוך העצמאית לבנים. קשר השתיקה ארוך השנים החל להיפרם ברשת החברתית "תורה האב" TORA HUB ובה החלו חברים לשתף זיכרונות ולחשוף אלימות והתעללויות בחסות המערכת וכדבר שבשגרה. באחת העדויות סיפר בחור חרדי על חבר שטעה בברכת המזון, וה"מלמד" (המחנך) תפס את הילד שטעה והחליט לחנך אותו באמצעות המלקות לעיני חבריו.

אלימות מעין זו היתה בגדר "טאבו", ולא דיברו עליה גם אחרי שנים, עד לפלטפורמה ברשת החברתית, שנתנה לבחורים הזדמנות לחשוף את שעבר עליהם. לאור התקדמות הדור החרדי, התגברה המודעות, שהאלימות איננה חינוכית ואין לה מקום. ההורים החלו להבין את הנזק, שנגרם לילדיהם, והחלו להעלות מודעות להגברת הפיקוח על מוסדות החינוך החרדים ועל מערכת החינוך החרדית, שבה אין מספיק הכשרה ו/או פיקוח. בשנים האחרונות גרמה המשטרה לצמצום האלימות בחידורים באמצעות הרתעה ואכיפה. במקביל, החל תהליך למידה של מורים במכללות ייעודיות לחרדים וגם בתכניות ספציפיות לאוכלוסייה החרדית במכללות חילוניות. המל"ג החל לתקצב מסגרות אקדמיות לחרדים ולחרדיות, הלומדים/ות בהפרדה מגדרית, ומאז הפעלת התכנית גדל מספר החרדים והחרדיות, הנכנסים/ות בשערי האקדמיה. הכניסה של מורים לומדים ביחד עם אכיפת המשטרה והלגיטימציה הנמוכה לאלימות בקרב ההורים – תרמו לצמצום ניכר של האלימות בחדרי הלימוד החרדי (פרקש, 2018).

אלימות ודיווחים על מקרי אלימות במשפחה ניכרו לאורך השנים בחברה החרדית, אולם הם התעצמו בתקופת הקורונה והסגר בבתים, וגם ב-2022 מאופיינת החברה החרדית בתת-דיווח לגבי מקרי אלימות

במשפחה, עקב מרקם החברה השמרני והסגור. השילוב של משפחות מרובות ילדים, הקפדה על הלכות הדת וחוסר היכולת לצאת או לשלוח את הילדים למרחב הציבורי וקיום חברה, שאינה בנויה לחיים בבית – גרמו להתפרצויות בבתים, שבהם קיימת אלימות בעצימות זו או אחרת, ולהצפה של חרדות ושל טראומות קודמות אצל נשים, שטופלו בעבר עקב אירועי אלימות. בנוסף, נשים הסובלות מאלימות לא יכלו לפנות לעזרה עקב חוסר הנגישות למדיה ועקב העדר מרחב פרטי, שאפיין את תקופות סגרי הקורונה. חל ניסיון להעלות מודעות לכתובות לעזרה באלימות במשפחה, ולעודד נשים מהמגזר החרדי לפנות למרכזי הטיפול ולהילחם בהשתקה ובטיוח מקרי אלימות במשפחה בתקופת הקורונה ולאחריה (הועדה המיוחדת בכנסת לעבודה ולרווחה, 2020).

המחקר הנוכחי עוסק באלימות בבית הספר ובתפיסות הורים לילדים, הלומדים בבתי ספר במגזר החרדי ובמגזר הממלכתי לגביה. מטרותיו - (1) לעמוד על נקודות המבט של הורים מהמגזר הממלכתי (להלן: "חילונים") ושל הורים מהמגזר החרדי (להלן: "חרדים") באשר לתופעת האלימות בבתי הספר; ו-(2) למפות קווי דמיון וקווי שוני בין נקודות המבט של ההורים משתי האוכלוסיות על סוגיית האלימות.

2. מתודולוגיה

המחקר העריך באמצעות שאלון כמותי את התפיסות של הורים חילוניים ושל הורים חרדים לגבי אלימות בבית הספר של ילדיהם והשווה בין תפיסות ההורים משתי האוכלוסיות לגבי כל אחד ואחד מן התחומים, שנבדקו בשאלון.

2.1 משתתפים

במחקר השתתפו 877 הורים לילדים בבית ספר, מהם 375 הורים לילדים הלומדים בכיתות א-י"ב בזרם הממלכתי ("חילונים"), ו-502 הורים לילדים הלומדים בזרם החינוך החרדי ("חרדים"). כל אחת משתי הקבוצות נדגמה באקראי מתוך האוכלוסייה שאליה היא שייכת. הורים עם יותר מילד אחד הלומד בכיתות א-י"ב התבקשו לבחור את אחד הילדים ולהתייחס לבית הספר שבו הוא לומד. אוכלוסיית ההורים החילוניים מבוגרת מזו של ההורים החרדים: הגיל הממוצע של ההורים החילונים הוא 44.35 עם סטיית תקן 6.99, והגיל הממוצע של ההורים החרדים הוא 33.04 עם סטיית תקן 9.85. לוח 1 מציג את מאפייני ההורים ואת מאפייני הילדים שלגביהם הם התייחסו בשאלון.

לוח 1: מאפייני ההורים המשיבים ומאפייני הילדים שאליהם הם התייחסו בשאלון

מאפיין	קטגוריות	חילונים (N=375)	חרדים (N=502)
הורים מין השכלה	נשים	51.5	62.2
	יסודית	11.4	11.4
	תיכונית	17.1	11.4
	על-תיכונית	22.7	45.6
	אקדמית	60.2	31.7
דתיות	מסורתית	31.7	
	חילוני	68.3	
	חרדי		100
ילדים מין כיתה	בנות	42.4	53.4
	יסודי	57.3	68.1
	חטיבת ביניים	23.2	16.2
	חטיבה עליונה	19.5	15.7
הערכת הורים את ההישגים הלימודיים של ילדיהם	מצוינים	26.4	42.6
	טובים מאוד	33.3	37.8
	טובים	25.9	14.5
	בינוניים-חלשים	14.4	5.0
הערכת הורים את המצב החברתי של הילד	מקובל מאוד	22.1	37.5
	מקובל	63.2	55.4
	לא מקובל	14.7	7.2

2.2 כלי המחקר

פיתוח כלי המחקר: הנתונים נאספו באמצעות שאלון כמותי, שפותח על-ידי צוות החוקרים עבור צורכי המחקר. השאלון כלל ארבעה חלקים. אלו הם: (א) מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של ההורים ומאפיינים סוציו-דמוגרפיים ולימודיים של הילדים; (ב) מאפייני האלימות בבתי הספר – חומרה, היקף וסוגי אלימות (למשל, "אם ילדך היה מעורב באלימות כקורבן מילד אחר, מה סוג האלימות שחווה? אלימות מילולית / אלימות פיזית / אלימות רגשית חברתית/ חרם חברתי/ אלימות מקוונת ברשת/ אלימות כלפי רכוש/ אלימות מינית); (ג) תחושת ההורים לגבי המוגנות של ילדיהם (למשל, "האם ילדך מרגיש מוגן במקומות הבאים? בהסעות לבית הספר/ במהלך ההפסקות/ במעברים בין ההפסקות לשיעורים/ בזמן השיעור/ בשירותים בבית הספר"); (ד) מניעת אלימות וההתמודדות עימה דרך פרספקטיבה של שותפות הורים-בית ספר (למשל, "אם ילדך יחווה אלימות מצד ילד אחר בבית הספר, מה תציע לו לעשות? לפנות למורה או למבוגר אחר בבית הספר/ להחזיר בצורה דומה/ לדבר עם התלמיד התוקף/ לא לעשות דבר").

תוקף ומהימנות השאלון: תקפות התוכן הובטחה באופן הבא: הגרסה הראשונית נמסרה לארבעה שופטים מומחים לנושא האלימות, כאשר אחד מהם מכיר היטב את האוכלוסייה החרדית והוא חלק ממנה. השופטים קיבלו הסבר על מטרת השאלון - על כל חלקיו - והתבקשו להתייחס לשני היבטים: (א) המידה שבה ההיגדים משקפים את הנושאים הנמדדים בשאלון; ו-(ב) בהירות ההיגדים וסדר הנושאים המופיעים בשאלון. הערותיהם של השופטים נידונו ונכללו בשאלון. באשר למהימנות, חושבו מקדמי מהימנות אלפא של קרונבך בשני נושאים: תחושת המוגנות של הילד והאמון בבית הספר. מקדמי המהימנות בנושאים אלה הם 0.82 ו-0.86 בהתאמה. לאור ערכים אלה, חושבו מדדים כלליים של מוגנות ושל אמון. בנושאים האחרים הכלולים בשאלון לא הייתה הנחה בדבר עקיבות פנימית של ההיגדים השונים, ולכן לא חושבו מקדמי המהימנות.

2.3 הליך המחקר

השאלון הוכן בגרסה מקוונת והופץ להורים במדיות השונות באינטרנט בחודש יולי 2021. ההורים התבקשו להתייחס לתופעת האלימות כפי שהיא משתקפת בעיניהם בשנת הלימודים שקדמה למילוי (תשפ"א). בכך ביקשנו להגדיר מסגרת זמן רחבה דייה לייצוג מצב האלימות בבית הספר מחד גיסא, ולשמור על מסגרת התייחסות רלוונטית לתקופה הנוכחית מאידך גיסא.

2.4 מגבלות המחקר

למחקר זה שתי מגבלות עיקריות: האחת - דיווחי ההורים לגבי האלימות שחווים ילדיהם, והשנייה - אפיון מדגם ההורים החרדים.

הראשונה נובעת מכך שהמחקר מסתמך אך ורק על הערכת ההורים, ולכן יש לראות נתונים אלה כגבול תחתון של היקף האלימות בבית הספר, היות והערכת ההורים נשענת על דיווחי הילדים ולא בכל המקרים הילדים מדווחים להוריהם על מעשי אלימות, שבהם הם היו מעורבים. יש לשקול ביצוע מחקר המשך הכולל את התלמידים עצמם ואת האופן שבו הם חווים אלימות בבית הספר וכן את מידת המוגנות שהם חשים במסגרת החינוכית. יתכן, שהאלימות הנחוות על ידי תלמידים גבוהה יותר מזו המדווחת על ידי הוריהם, ושההורים אינם תמיד מודעים לכל תחושות ומקרי האלימות, שחווים ילדיהם.

מגבלה שנייה כרוכה בשונות בחברה החרדית, שלא נבחנה במחקר. עם זאת, סביר שההורים החרדים שהשתתפו במחקר שדרש שימוש באינטרנט לצורך השבה על השאלון שייכים לזרמים שונים ביהדות החרדית

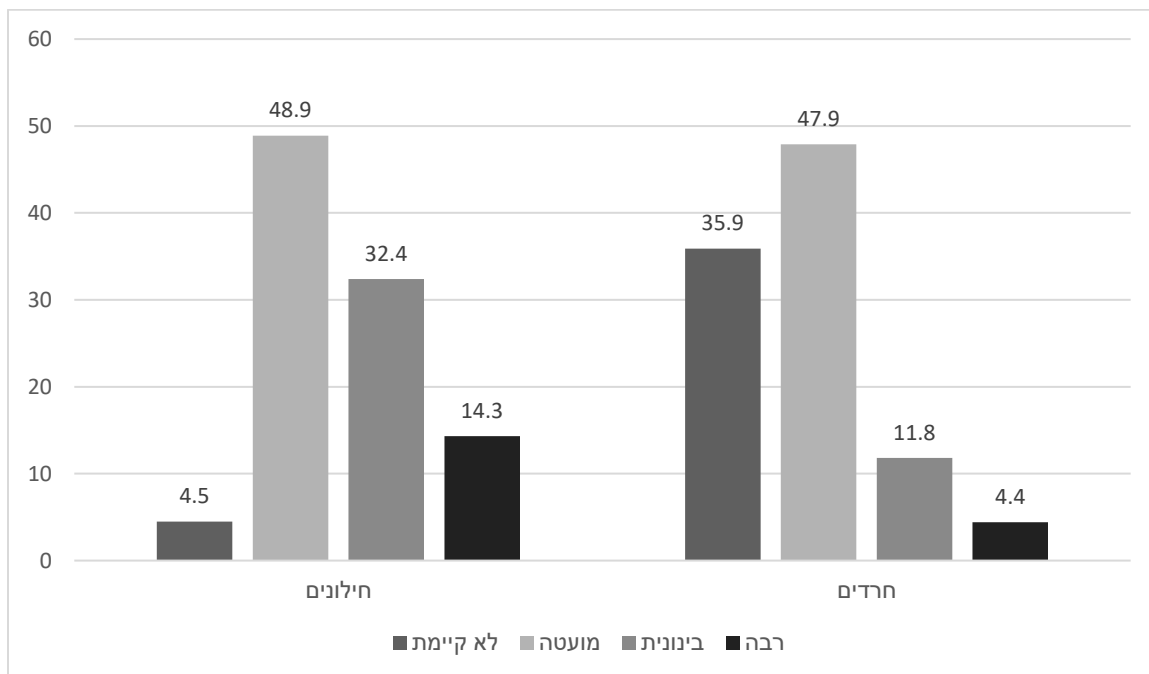
ובפרט לחרדים המודרניים, שכן נכון ל-2021 כ-64 אחוזים מהצעירים מעל גיל 20 משתמשים באינטרנט (קאהאן, 2021).

3. ממצאים

כהכנה לניתוח הסטטיסטי, נבדקו הבדלים בין המשתתפים אשר הגדירו עצמם כ"מסורתיים" לבין אלה שהגדירו עצמם כ"חילוניים". היות ולא נמצאו הבדלים בכל המשתנים שבשאלון, הוחלט להתייחס להורים המסורתיים ולהורים החילוניים כקבוצה אחת מקובצת שתקרא "חילונים". להלן יוצגו ממצאי השאלון בהתאם לתחומי השאלון.

א. מאפייני האלימות

חומרת האלימות: ההורים התבקשו להעריך את חומרת האלימות בבית הספר בסולם של חמש דרגות החל ב"לא קיימת" וכלה ב"רבה מאוד". לצורך הצגת הממצאים קובצו שתי הדרגות הגבוהות מבין החמש.

תרשים 1: הערכה של חומרת האלימות בבית הספר בעיני ההורים (באחוזים)

מתרשים 1 עולה, שכמעט 50% מבין ההורים החילוניים ומבין ההורים החרדים מעריכים את חומרת האלימות בבתי הספר של ילדיהם כמועטה. 46.7% מההורים החילוניים העריכו את האלימות בבתי הספר כחמורה במידה בינונית או יותר, ומההורים החרדים - רק 16% העריכו את האלימות כבינונית עד רבה. מבחן t למדגמים בלתי תלויים ($t(832) = 12.03, p < .001$) שבוצע למדידת ההבדלים בין הקבוצות הצביע על ההבדל מובהק סטטיסטית. בבדיקת הקשרים של מאפייני האלימות למאפייני ההורים והילדים נמצא, שהערכת חומרת האלימות קשורה למין הילד ($t(832)=5.48; p<.001$). הורי הבנים מדווחים על אלימות גבוהה יותר ($M=2.36$ $SD=0.97$) מהורי הבנות ($M=2.00$ $SD=0.89$).

בקבוצת ההורים החילוניים נמצאו הבדלים בזיקה לכיתה בה התלמיד לומד ($F(2,355)=6.42; p<.001$). ניתוח Duncan לבדיקת מקור ההבדלים מראה, שההבדלים נובעים מכך שההורים לתלמידים בבית הספר היסודי ($M=2.76$ $SD=0.91$) מעריכים את האלימות כגבוהה מההורים שילדם לומד בחטיבת ביניים ($M=2.32$ $SD=0.66$) או בתיכון ($M=2.48$ $SD=0.95$). הערכת חומרת האלימות לא נמצאה קשורה למין ההורה, וגם לא למאפייני הסביבה (אזור מגורים), או למין ההורה.

היקף האלימות: המפגש הישיר של הילד עם אלימות בבית הספר יכול להתרחש בשלושה מצבים: כקורבן, כתוקפן וכצופה מהצד. ההורים התבקשו לציין בשאלו אם הילד שלהם דיווח על אלימות באחד ממצבים אלה. לוח 2 מציג את הממצאים שהתקבלו.

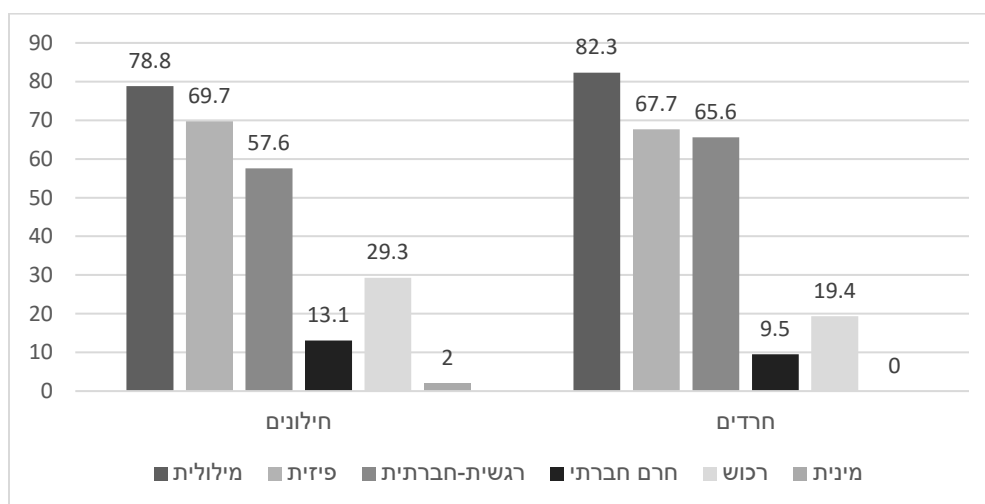
לוח 2: אחוז הילדים שהיו מעורבים באלימות בשנה האחרונה בזיקה לסוג בית הספר

מובהקות	סך הכול	חטיבה עליונה	חטיבת ביניים	יסודי		
					חילוניים	כקורבן
.001	26.4	6.8	16.1	37.2	כתוקפן	16.7
אי אפשר לחשב	11.2	4.1	3.4			
.001	35.2	19.2	29.9	42.8	כצופה מהצד	
.05	13.1	6.3	8.6	15.8	חרדים	כקורבן
אי אפשר לחשב	5.4	1.3	4.9	6.4	כתוקפן	
NS	21.7	17.7	27.2	21.3	כצופה מהצד	

מלוח 2 עולה, שלפי דיווחי ההורים - כשליש (26.4%) מבין הילדים החילוניים וכ-16% מבין הילדים החרדים היו קורבנות לאלימות בבית הספר במהלך השנה האחרונה. עוד עולה, ששכיחות אירועי האלימות שבהם הילד היה מעורב כקורבן או כתוקפן הייתה גבוהה יותר בבתי ספר היסודיים אצל הילדים החילוניים מאשר בבתי ספר

העל-יסודיים ואצל החרדים בחטיבת הביניים. יש לראות נתונים אלה כגבול תחתון של היקף האלימות, כיוון שלא בכל המקרים הילדים מדווחים להורים על מעשי אלימות שבהם הם היו מעורבים.

סוגי האלימות: לאלימות חמישה ביטויים עיקריים: פיזית, מילולית, רגשית-חברתית, אלימות כלפי רכוש ואלימות מינית. חרם חברתי כלול אומנם בקטגוריה של אלימות רגשית-חברתית, אולם בשל החומרה המיוחדת הכרוכה בו, בדקנו את שכיחותו של החרם החברתי כקטגוריה נפרדת. תרשים 2 מציג את התפלגות השכיחות של כל סוגי האלימות שבהם היה הילד מעורב כקורבן.

תרשים 2: שכיחות באחוזים של סוגי אלימות אשר הופנו אל הילד הקורבן

מתרשים 2 עולה, שדפוס האלימות השכיח ביותר בשתי הקבוצות הוא אלימות מילולית, ולאחריה - אלימות פיזית ואלימות רגשית. אלימות מינית היא הדפוס השכיח פחות בשתי הקבוצות. מבחני חי בריבוע נערכו על מנת להשוות בין ההורים החילונים להורים חרדים לגבי השכיחות של כל סוגי אלימות. אולם, לא נמצאו הבדלים מובהקים בין הקבוצות באף אחד מסוגי האלימות.

תחושת מוגנות

תחושת המוגנות של התלמידים מהווה אחד ההיבטים החשובים הנוגעים לתופעת האלימות בבית הספר. ההורים שהשתתפו במחקר התבקשו להעריך את תחושת המוגנות שהם חשים ביחס לילדיהם במצבים שונים בזמן השהות בבית הספר, על סולם של חמש דרגות, כאשר ציון גבוה מעיד על תחושת מוגנות גבוהה שחשים

ההורים. לוח 3 מציג את התוצאות שהתקבלו הן באמצעות ממוצעים וסטיות תקן והן באמצעות אחוז המשיבים שהמוגנות היא גבוהה או גבוהה מאוד (4 או 5 בסולם).

לוח 3 : תחושת המוגנות של תלמידים במצבים שונים בבית הספר, להערכת ההורים

	ממוצע (1-5) (ס.ת.)		במידה רבה / במידה רבה מאוד	
	חילונים	חרדים	חילונים (N=375)	חרדים (N=502)
בזמן השיעור	4.32 (0.77)	4.58 (0.66)	90.3	95.4
במעברים בין ההפסקות לשיעורים	3.94 (0.88)	4.31 (0.77)	77.2	87.3
במהלך ההפסקות	3.89 (0.88)	4.17 (0.82)	73.4	81.6
בפעילויות מחוץ לבית הספר (טיולים, וכיוצא בזה)	3.94 (0.84)	4.10 (0.91)	76.2	78.2
בהסעות	3.69 (1.01)	4.04 (0.96)	67.4	74.0
בשירותים בבית הספר	3.81 (0.98)	4.18 (0.91)	68.5	80.0

מלוח 3 עולה תחושת מוגנות גבוהה שחשים ההורים לגבי ילדיהם. תחושת המוגנות הנמוכה ביותר היא בהסעות, כאשר בין שני שליש מההורים החילונים ל 74% מההורים החרדים העידו על תחושת מוגנות. לצורך ניתוח הנתונים, נבנה מדד – תחושת המוגנות, המבוסס על כל ההיגדים מהימנות אלפא של קרונבך 937. להלן יוצגו הממצאים לפי התחומים של תחושת המוגנות שנבדקו.

מקובלות חברתיות : התפלגות המקובלות החברתיות של הילד, להערכת ההורים, הייתה מוטה לכיוון החיובי. מבין ארבע הרמות של מקובלות ברמה נמוכה של הילד ("אינו מקובל ומציקים לו") השיבו עשרה הורים, המהווים 1.1%. על הרמה השלישית ("אינו מקובל ולא מציקים לו") השיבו 81 הורים (9.2%), על הרמה השנייה (מקובלים) - השיבו 515 (58.7%), וברמה הראשונה (מקובלים מאוד) השיבו 271 הורים (30.9%).

כדי לבחון אם קיים קשר בין מקובלות למוגנות כפי שנמצא במחקר של בהרב ועמיתים (2020), נערכה השוואה בין שתי הרמות הגבוהות. נמצא הבדל מובהק, $t(778)=5.09, p < .001$, הנובע מכך, שתחושת המוגנות של תלמידים מקובלים מאוד (ממוצע = 4.36 ס"ת = 0.72) גבוהה יותר מזו של תלמידים מקובלים (ממוצע =

4.09 ס"ת = 0.68). מכאן ניתן ללמוד, שהמקובלות החברתית של הילד מהווה מנבא מובהק. לפיכך, הורים שילדיהם אינם מקובלים - מרגישים שהילדים מוגנים פחות.

ההישגים של הילד - התפלגות ההישגים של הילד, להערכת ההורים, הייתה מוטה לכיוון החיובי. מבין חמש הרמות של ההישגים ברמה הנמוכה (חלשים) היו 15 ילדים המהווים 3.7%. ברמה הרביעית (בינוניים) נמצאו 64 תלמידים (15.7%), ברמות האחרות (מצוינים, טובים מאוד וטובים) היו כ-80% מהתלמידים.

על מנת לבחון אם קיים קשר בין הישגים לימודיים למוגנות, נערכה השוואה בין שלוש הרמות הגבוהות. המבחן הראה הבדל מובהק, $(F(2,789)=10.43; p<.001)$. במבחן Duncan נמצא שההבדל הנובע מכך שתחושת המוגנות של תלמידים מצוינים (ממוצע = 4.29 ס"ת = 0.69) גבוהה יותר מזו של תלמידים טובים מאוד (ממוצע = 4.04 ס"ת = 0.74) ותלמידים טובים (ממוצע = 4.05 ס"ת = 0.73). כלומר, גם הישגים לימודיים מהווה מנבא מובהק לתחושת המוגנות: ככל שהישגי הילד גבוהים פחות, המוגנות שלו בעיני ההורים מועטה יותר.

התמודדות עם אלימות

ההתמודדות עם אלימות נבחנה בעיני ההורים בהקשר הבית-ספרי. ההורים התבקשו לבחור את הדרך שבה היו ממליצים לילדם לנהוג בתגובה לאלימות נגדו. התפלגות השכיחויות של הבחירה חושבה בארבע דרכים והיא מוצגת בלוח 4.

לוח 4: התפלגות דרכי תגובה שהמליצו ההורים לסוגי האלימות השונים (באחוזים)

לא לעשות דבר	לדבר עם התלמיד התוקף	להחזיר בצורה דומה	לפנות למורה או למבוגר אחר בבית הספר		
0	1.9	13.3	84.8	חילונים	אלימות פיזית
0.4	2.4	8.0	89.2	חרדים	אלימות פיזית
1.6	7.2	10.1	81.1	חילונים	אלימות מילולית
4.4	8.4	7.6	79.7	חרדים	אלימות מילולית
1.3	4.3	2.7	91.7	חילונים	אלימות מקוונת
6.6	2.8	3.8	86.9	חרדים	אלימות מקוונת

מלוח 4 עולה, שהתפלגות שכיחויות דומה מאוד באוכלוסיית ההורים החילוניים ובאוכלוסיית ההורים החרדים לגבי דפוסי התגובה, כאשר הפנייה למבוגר בבית הספר שכיחה הרבה יותר משלוש הדרכים האחרות. לא נמצאו הבדלים מובהקים בזיקה לקבוצה לגבי דפוסי ההתמודדות בשלושת המצבים.

ההתמודדות עם מקרי אלימות בהקשר הבית-ספרי נבחנה במספר היבטים:

סמכות של מורה להרחקת ילד: ההורים נשאלו לדעתם בנוגע למתן סמכות למורה להרחיק פיזית ילד המהווה סכנה לסביבתו. התוצאות מראות על הסכמה בקרב רוב ההורים: 83.2% מההורים החילוניים ו-80.7% מההורים החרדים הביעו הסכמה גבוהה או גבוהה מאוד לעמדה זאת.

אמון של הורים ביעילות הטיפול באלימות: ההורים המשיבים התבקשו להעריך את מידת האמון שיש להם כלפי גורמים שונים בנוגע ליעילות הטיפול באלימות בסולם של חמש דרגות. לוח 5 מציג את ממוצעים ושכיחויות ואת סטיות התקן של תשובותיהם וכן את אחוז המשיבים שהביעו אמון רב (ענו 4 או 5 בסולם התשובות).

לוח 5: מידת האמון ביעילות הטיפול באלימות בבית הספר

	ממוצע (1-5) (ס.ת.)		במידה רבה / במידה רבה מאוד	
	חרדים	יהודים	חרדים (N=502)	חילוניים (N=375)
מחנך	3.78 (0.92)	3.55 (0.98)	65.1	55.5
יועץ	3.60 (1.08)	3.29 (0.96)	60.0	43.7
מנהל	3.75 (1.06)	3.62 (1.00)	63.7	56.8
מערכת החינוך	2.90 (1.20)	2.87 (1.04)	31.5	25.1

מלוח 5 עולה מידה בינונית של אמון בשלושת בעלי התפקידים בבית הספר ומידה נמוכה של אמון במערכת החינוך. ניתוח שונות עם מדידות חוזרות, אשר השווה בין ארבעת הגורמים בקרב החילוניים, העלה אפקט מובהק ($F(3,372)=90.21, p<.001$). מבחן בונפרוני לבדיקת מובהקות ההבדלים בין ארבעת הגורמים הראה שמידת האמון במנהל ובמחנך גבוהה מהאמון ביועץ וגבוהה מהאמון במערכת החינוך. אצל החילוניים נמצא

אפקט מובהק ($F(3,1503)=172.9, p<.001$). גם אצל החרדים נמצא אפקט מובהק ($F(3,499)=111.83, p<.001$); מבחן בונפרוני הראה דפוס דומה להורים החילונים.

מידת האמון של ההורים בטיפול באלימות היא בינונית: כ-60% עד 65% מבין ההורים הביעו אמון גבוה במחנך ובמנהל. האמון במערכת החינוך נמוך ומאפיין כרבע עד שליש מההורים בכל אחת מהקבוצות. המדד שנבנה – מידת האמון במערכת, הראה מהימנות אלפא של קרונברך 844. ערך גבוה במדד מצביע על מידת אמון גבוהה.

נכונות ההורים לתרום למניעת האלימות: ההורים התבקשו להביע את מידת הנכונות שלהם להתנדב לפעילויות שונות במניעת אלימות. לוח 6 מציג את אחוז ההורים שהביעו הסכמה גבוהה (ענו 4 או 5) ואת הממוצעים וסטיות התקן בקרב ההורים החילונים והחרדים.

לוח 6: נכונות הורים לתרום למניעת אלימות בבית הספר

מובהקות	ממוצע (1-5) (ס.ת.)		במידה רבה / במידה רבה מאוד		הפעילות
	חרדים	חילונים	חרדים (N=502)	חילונים (N=375)	
.001	2.70 (1.34)	3.07 (1.35)	31.7	45.6	מתן הרצאות לתלמידים
.001	2.53 (1.41)	2.93 (1.31)	28.5	38.9	תורנות בהפסקה
NS	2.56 (1.44)	2.73 (1.38)	30.9	34.9	תורנות בהסעה
.001	2.90 (1.33)	3.22 (1.26)	36.3	48.5	להיות חבר בצוות הורים למניעת אלימות
.05	2.85 (1.33)	3.05 (1.27)	35.1	40.8	הובלת יוזמה בתחום

מלוח 6 עולה כי אצל ההורים החילונים - בין שליש ל-49% מוכנים לתרום למניעת אלימות בתחומים השונים ואילו אצל ההורים החרדים האחוזים נעים סביב שליש. ההבדלים בין הקבוצות מובהקים פרט לתחום של תורנות בהסעה.

ניבוי תחושת המוגנות

כדי לנבא את הערכת ההורים לגבי המוגנות של ילדיהם בבית הספר נערכו ניתוחי רגרסיה מרובה בקרב כל קבוצה בנפרד. המשתנים המנבאים היו: מין הילד, הכיתה שבה הילד לומד, הערכת ההישגים של הילד, הערכת המצב החברתי של הילד, השכלת ההורה ומידת האמון של ההורה בטיפול בית הספר בנושא האלימות. הממצאים מוצגים בלוח 7.

לוח 7. מקדמי הקשר (ערכי בתא) ורמת המובהקות של המנבאים את תחושת המוגנות

המנבא	חילונים		חרדים	
	מקדם בתא	t	מקדם בתא	t
כיתה	.15	3.09**	.10	2.5*
מין הילד (בנים)	.00	.054	.06	1.54
הערכת ההישגים בלימודים	.03	-.567	-.09	2.0*
הערכת המצב החברתי	-.16	3.04**	-.20	4.7***
השכלת ההורה	.07	1.64	.02	.57
אמון ההורה בבית הספר	.26	4.92***	.26	6.0***
מתאם מרובה R	.375		.404	

לוח 7 מראה, שהן באוכלוסיית ההורים החילוניים והן באוכלוסיית ההורים החרדית - המנבא החזק ביותר לתחושת המוגנות הוא אמון ההורים בבית הספר. המקובלות החברתית של הילד היא מנבא מובהק בשתי האוכלוסיות, ואילו הערכת ההישגים של הילד אינו מנבא מובהק. המשתנה הסוציו-דמוגרפי המנבא את תחושת המוגנות הוא גיל הילד: תחושת המוגנות של ההורים לגבי ילדים עולה עם הגיל.

4. דיון

האלימות הבית-ספרית מהווה תופעה מדאיגה וגדולה בממדיה, והיא מתחזקת בעוצמתה עם השנים (שיין, 2006). האלימות מדאיגה מאוד הורים לילדים בבית הספר (גילת, 2019) ומהווה את אחת הסוגיות המרכזיות, שמשדר החינוך מתמודד עמן (כורם ועמיתים, בשיפוט). מחקר זה נשען על מחקרם של בהרב ועמיתים (2020) שעסק בתפיסות הורים יהודים לגבי אלימות בבית הספר ומרחיב אותו להשוואה בין נקודת המבט של הורים מהמגזר החרדי לעומת הורים מהמגזר הממלכתי לגבי תופעת האלימות בבית הספר של ילדיהם.

ממצאי המחקר המרכזיים

כל ההורים שהשתתפו במחקר דיווחו על מקרי אלימות בבתי הספר של ילדיהם. מחצית מבין ההורים החילוניים והחרדים תופסים את חומרת האלימות כמועטה. הבדלים בין שתי אוכלוסיות ההורים נמצאו לגבי הערכה במידה חמורה או בינונית של האלימות בבית הספר של ילדיהם: בעוד שמחצית מההורים החילוניים העריכו את האלימות בבתי הספר כחמורה במידה בינונית או יותר, פחות מחמישית מההורים החרדים העריכו את האלימות כבינונית עד רבה. אלימות רבה יותר דווחה בקרב הורים משתי האוכלוסיות לבנים לעומת בנות, ובקרב ההורים לתלמידים בביה"ס היסודי לעומת חטיבת ביניים. הערכת חומרת האלימות לא נמצאה קשורה למין ההורה, וגם לא למאפייני הסביבה (אזור מגורים), או למין ההורה.

כשליש מההורים החילוניים וכחמישית מההורים החרדים דיווחו, שילדיהם היו קורבנות לאלימות בבית הספר במהלך השנה האחרונה. המשתנה הסוציו-דמוגרפי המנבא את תחושת המוגנות מפני אלימות בבית הספר הוא גיל הילד, כאשר תחושת המוגנות של ההורים לגבי ילדים עולה עם הגיל. לפיכך, שכיחות אירועי האלימות שבהם הילד היה מעורב כקורבן או כתוקפן הייתה גבוהה יותר בבתי ספר היסודיים אצל הילדים החילוניים מאשר בבתי ספר העל-יסודיים ואצל החרדים בחטיבת הביניים. ממצא זה תואם לממצא אצל בהרב ועמיתים (2020).

אלימות מילולית דווחה כדפוס האלימות השכיח ביותר על-ידי ההורים החילוניים והחרדים יחד; ולאחריה - אלימות פיזית ואלימות רגשית. אלימות מינית היא הדפוס השכיח פחות בשתי האוכלוסיות. לא נמצאו הבדלים מובהקים בין שתי האוכלוסיות באף לא אחד מסוגי האלימות שנבדקו: פיזית, מילולית, רגשית-חברתית, אלימות כלפי רכוש ואלימות מינית.

הן ההורים החילוניים והן ההורים החרדים חשו תחושת מוגנות גבוהה יחסית לגבי ילדיהם, כאשר תחושת המוגנות הנמוכה ביותר באה לידי ביטוי בהסעות. המקובלות החברתית של הילד נמצאה כמנבא מובהק למידת האלימות שהוא חווה בעיני ההורים, והורים שילדיהם אינם מקובלים - חשו שילדיהם פחות מוגנים. ממצאים אלו תואמים את הממצאים של כורם ועמיתים (בשיפוט) לגבי הורים ערבים ויהודים, ושל בהרב ועמיתים (2020) לגבי הורים יהודים. הישגים לימודיים נמצאו גם הם מנבא מובהק לתחושת המוגנות בקרב ההורים משתי האוכלוסיות: ככל שהישגי הילד גבוהים פחות, המוגנות שלו בעיני ההורים מועטה יותר. גם ממצאים אלו הולמים ומאששים את הממצאים של בהרב ועמיתים (2020).

ההתמודדות עם תופעת האלימות בבית הספר נמצאה דומה מאוד באוכלוסיית ההורים החילוניים והחרדים לגבי דפוסי התגובה. הפנייה למבוגר בבית הספר נמצאה שכיחה יותר משלוש הדרכים האחרות

שנמדדו, ובהן : להחזיר בצורה דומה, לדבר עם התלמיד התוקף ו-לא לעשות דבר. לא נמצאו הבדלים מובהקים בזיקה לאוכלוסיית ההורים לגבי דפוסי ההתמודדות בשלושת המצבים. נמצאה גם הסכמה גבוהה וגבוהה מאוד בקרב רוב ההורים החילוניים והחרדים לגבי סמכות הצוות החינוכי להרחיק ילד אליו מבית הספר.

אמון ההורים בבית הספר נמצא המנבא החזק ביותר לתחושת המוגנות של הילדים, הן בקרב ההורים החילוניים והן בקרב ההורים החרדים. מידה בינונית של אמון במחנך, ביועץ, במנהל ומידה נמוכה של אמון במערכת החינוך נמצאה אצל ההורים משתי האוכלוסיות לגבי המסוגלות לטפל בתופעת אלימות בבית הספר. מידת האמון במנהל ובמחנך נמצאה גבוהה מהאמון ביועץ וגבוהה מהאמון במערכת החינוך. האמון במערכת החינוך נמוך ומאפיין כרבע עד שליש מההורים בכל אחת מהאוכלוסיות.

כשליש עד מחצית מההורים החילוניים דיווחו, שהם מוכנים לתרום למניעת אלימות בתחומים השונים. אולם, אצל ההורים החרדים המוכנות לתרום למניעת האלימות נעה באחוזים סביב שליש. הבדלים מובהקים אלן בין ההורים מצביעים על כך, שההורים החילוניים מוכנים להיות יותר מעורבים למניעת אלימות מההורים החרדים, פרט למוכנות לתרונות בהסעה, שנמצאה זהה בשתי האוכלוסיות. ההורים החרדים שונים מההורים היהודיים (בהרב ועמיתים, 2020) ומן ההורים הערביים (כורם ועמיתים, בשיפוט) בנכונות הנמוכה יותר שהם מראים בשיתוף פעולה עם הצוות החינוכי למיגור התופעה. יתכן, שהם מצביעים על תופעה נרחבת של מעורבות הורית דלה באופן כללי במגזר החרדי, עקב מרקם החברה השמרני והסגור, שראויה לבדיקה מחקרית.

4.1 השלכות המחקר

התפיסות הדומות שעלו במחקר זה לגבי תופעת האלימות והבדלים המועטים מאוד בין ההורים החרדים להורים החילוניים, כמו גם התפיסות הדומות, שעלו גם בקרב ההורים הערביים וההורים היהודיים (כורם ועמיתים בשיפוט), מצביעים על אוניברסאליות של תחושות ההורה, ועל כך, שלמרות ההבדלים הדתיים, החברתיים, האתניים והתרבותיים בין ההורים – הורה הוא "הורה באשר הוא הורה", כלומר: ההורות הנה התרחשות תכונה מולדת מעשית ונפשית, הכוללת חלקים גלויים, קונקרטיים וטיפוליים לצד רבדים פסיכולוגיים וסמויים הפועלים בו זמנית, מתפתחים באופן דינמי ומשפיעים זה על זה. המפגש הקבוע בין הגלוי לסמוי, בין המעשה ההורי להתרחשות הנפשית – מהווה את "הקול ההורי" ואת האוניברסאליות ההורית (פלוטניק, 2007). ממצאי המחקר ניתן לראות, שאין הורה המסוגל להתמודד בקלות ו/או להקל ראש עם אלימות, שחוה ילדו במסגרת החינוכית או מחוצה לה.

הממצאים מאששים אפוא ממצאים של מחקרים קודמים, שעסקו בתפיסות הורים מאוכלוסיות שונות לגבי סוגיות העוסקות באלימות בית-ספרית, ובעיקר - את ממצאי המחקר, שעסק בהורים יהודיים (בהרב ועמיתים, 2020) ואת ממצאי המחקר, שהתמקד בהורים ערביים לעומת יהודים (כורס ועמיתים, בשיפוט). כל ההורים, ללא יוצא מן הכלל, דיווחו על אלימות בבית הספר של ילדיהם וכולם הביעו ירידה ברמת האלימות עם הגיל ולפי רמת המקובלות החברתית של הילד. ההורים הערביים (כורס ועמיתים) דיווחו על חומרה רבה יותר של אלימות, ההולמת את האלימות הגואה במגזר, ואילו ההורים החרדים שהשתתפו במחקר זה דיווחו על אלימות בחומרה נמוכה יותר, מזו שעליה דיווחו ההורים החילוניים. אולם, יתכן, שהדיווח על מקרים מועטים יותר של אלימות בקרב ההורים החרדים נובע מתת-דיווח, ההולם את דפוס ההתנהלות של החברה החרדית לגבי דיווח של אלימות במשפחה (הועדה המיוחדת בכנסת לעבודה ולרווחה, 2020).

4.2 השלכות לקשרי צוותי חינוך-הורים

הפחתת האלימות מהווה מטרה בעלת חשיבות עליונה לצורך קידום הרווחה האישית והמוגנות של הילדים. כך נמצא במחקר קודם, שכלל מדגם מייצג של האוכלוסייה הבוגרת בארץ (גילת, 2019), וכך עלה גם במחקר חדש, שכלל הורים לתלמידים בבית הספר, דוברי עברית ודוברי ערבית (אלפי-שבתאי ועמיתים, 2022). תוכניות רבות נבנו למיגור האלימות בבית הספר האחרונות, כגון: חוזר מנכ"ל משרד החינוך (2015), הקורא לטיפול עקבי ויעיל ברמה המערכתית בהתנהגויות אלימות לצורך יצירת אקלים חינוכי מיטבי, וכן פעילויות של הרשות למדידה ולהערכה לניטור רמת האלימות בבית הספר, הבאות ליעדי ביטוי באמצעות העברת שאלונים לתלמידים ולמורים (ראמ"ה, 2018). על אף השקעת המשאבים והבנת ההשלכות הקשות, העלולות להגרם כתוצאה מאלימות בית-ספרית, לא מסתמן שינוי ו/או הפחתה במגמת האלימות, והתופעה, למרבה הצער, אף הולכת ומחמירה (בנבנישתי ועמיתים, 2006).

מחקר זה חושף את רצון ההורים להיות מעורבים ולתרום למיגור האלימות בבית הספר של ילדיהם. הרצון להיות מעורבים נמצא נמוך יותר בקרב ההורים החרדים לעומת ההורים החילוניים, ויתכן שהסיבה היא השמרנות של בתי הספר החרדים והבידול שלהם גם מפני ההורים עצמם.

למרות שאיפות ההורים למעורבות, לא חל שינוי בשנים האחרונות בשותפות מורים-הורים לצורך מיגור האלימות בבית הספר (בנבנישתי, חור-כסאברי ואבי אסטור, 2006). ממצאי המחקר הנוכחי מעלים, לפיכך, צורך בהול בשינוי ובהבנה של חשיבות השותפות ההורית ומשמעות מעורבותם למניעת האלימות. הצורך בעדכון ההורים ובשיתוף פעולה הובע לאחרונה גם במחקר רחב היקף, שנערך בקרב הורים מהמגזר היהודי

ומהמגזר החרדי (אלפי שבתאי ועמיתים, 2020). לפיכך, חשוב מאוד ליישמו בשטח, בכלל, ובכל הנוגע לאלימות בית-ספרית, בפרט. עקביות בטיפול באלימות מילולית ופיזית ומתן תגובה אחידה ומדויקת לכל מקרה אלימות, הן בבית והן בבית הספר, שתוסכם בשיח מכבד בין הצוות החינוכי להורים – תסייע בצמצום מקרי האלימות ובהכחדתם ותתרום לאמון ההורים במערכת, לרווחת הילד ולסביבתו.

על השותפות ועל השיח עם ההורים לגבי האלימות לבוא ביתר שאת בגילאי בית ספר יסודי, שכן במחקר זה, כמו גם במחקרים, שקדמו לו, שהתמקדו בהורים יהודיים (בהרב ועמיתים, 2020) ובהורים ערביים (כורם ועמיתים, בשיפוט) - דיווחו ההורים על רמה גבוהה יותר של אלימות בגיל הצעיר.

כמו כן, חשוב לתת דגש לנושא ההישגים הלימודיים והמקובלות של הילד, שכן אלו נמצאו כמנבאים את מידת האלימות בכל התרבויות ובכל המגזרים: יהודים (בהרב ועמיתים, 2022), ערבים (כורם ועמיתים, בשיפוט), חרדים וחילוניים – כפי שעלה במחקר זה. על המורים לדאוג לקידום החברתי של תלמידים דחויים, על מנת למנוע תופעות של אלימות ושל חרם. חשוב לשותף את ההורים ולשקף להם את מצבו הלימודי והחברתי של ילדם ולקיים שיח מיטיב ושוטף על מנת לפעול לשיפור מעמדו בשעות בית הספר ומחוצה לו, בשיתוף ובסיוע ההורים. על המורים להעצים ילדים פחות מקובלים ובעלי הישגים נמוכים, לאפשר להם להתבלט, להציג את יכולותיהם ולהאיר אותם בעיני חבריהם – כדרך למנוע הצקות ואלימות כלפיהם ולקדם את מעמדם החברתי ואת הדימוי העצמי שלהם.

שיתוף ההורים בעשייה למיגור האלימות מהותי אפוא גם כדי לשפר את תחושת הבטחון של ההורים כלפי בית הספר, שכן אמון ההורים בצוות בית הספר נמצא המנבא החזק ביותר לתחושת המוגנות של הילדים, הן בקרב ההורים החילוניים והן בקרב ההורים החרדים. קיום שיח פורה ומתן עדכון שוטף, שהובע כצורך ראשון בחשיבותו בקרב ההורים במחקר קודם (אלפי-שבתאי ועמיתים, 2022), ומתן כבוד ומקום ל"קול ההורי" (פלוטניק, 2007) – יסיעו לאווירה חיובית בין צוותי החינוך להורים ויתרמו להפחתת האלימות בבית הספר ומחוצה לו.

4.2 השלכות המחקר להכשרת מורים

ממצאי המחקר מצביעים על תחושות קשות בקרב ההורים לגבי תופעת האלימות בבית הספר של ילדים, וממחישים, כי האלימות שכיחה הן בחינוך החילוני והן בחינוך החרדי. הממצאים הולמים כאמור ממצאים קודמים לגבי שכיחות האלימות בקרב תלמידים להורים יהודים (בהרב ועמיתים, 2020) ובקרב תלמידים

להורים ערבים (כורס ועמיתים, בשיפוט), ומאירים את הבהילות, שרואים כל ההורים מכל המגזרים ומכל הרקעים למיגור דחוף של האלימות בבית הספר (אלפי-שבתאי ועמיתים, 2022 ; גילת, 2019).

הציבור בישראל חש דאגה רבה מהאלימות, מודאג מפגיעה אישית, וסבור, שהאלימות מוקצנת עם השנים, ושקיימת ירידה ביעילות הטיפול בה (שיין, 2006). מכאן ברור, שיש לפעול בדרכים מקוריות ויצירתיות למניעת האלימות הבית-ספרית, שכן למרות המשאבים שמשקיע משרד החינוך במיגור התופעה, שכיחותה רק מתגברת עם השנים ומצביעה על אזלת ידה של המערכת בהתמודדות עמה (בנבנישתי ועמיתים, 2006).

השלכות המחקר מעלות שתי דרכים להתמודדות עם האלימות. האחת היא שיתוף ההורים בעשיה למיגור האלימות באופן יומיומי, כפי שתואר ב4.1. השנייה מתוארת בפרק זה (4.2) וכוללת הכשרה עמוקה של תוכניות הלמידה הרגשית-חברתית (SEL) לפרחי ההוראה ויישומה בשטח החל מכיתות היסוד ועד לסיום י"ב. הכשרת המורים מהותית אפוא למטרת מיגור תופעת האלימות, שכן לימוד והפנמה של תוכניות הלמידה הרגשית בשנות ההכשרה והטמעתן בקרב המורים לעתיד עצמם – יסייעו ליישם את השיטה, כשאלו יחלו את עבודתם החינוכית. שינוי תפיסתי עצום והקנייה של ידע חדש למורים נדרשים, לפיכך, כדי שניתן יהיה לראות כל תלמיד ותלמיד ולפתח אצלו מיומנויות רגשיות וחברתיות. הלמידה הרגשית-חברתית מתרחשת במיטבה בתוך סביבה בטוחה ובאמצעות קשר בינאישי של התלמיד עם המורה, המעודד סקרנות, שאילת שאלות והניעה פנימית. אלו מקנות לתלמיד חוסן רגשי, המאפשר לו להתפתח, לצמוח ולהתמיד בעשייה גם במצבי משבר וקושי (Durlak, 2016).

יישום תוכניות הלמידה החברתית בבתי הספר גם יתרמו ליכולות חברתיות ולמקובלות רבה יותר של התלמידים, שחוסרם נמצא מנבא אלימות במחקר זה, כמו גם במחקרים קודמים (בהרב ועמיתים, 2020 ; כורס ועמיתים, בשיפוט). אכן, מחקרים שהעריכו את תוצאות היישום של תוכניות ה-SEL במערכת, מראים קשר עקבי וחיובי בין מצבו הרגשי-חברתי של התלמיד לבין מניעת אלימות (Durlak, Weissberg, Dymnicki, 2011). Taylor & Schellinger, 2011) כיוון נוסף שיש לבחון הוא פיתוח הכשירות החברתית של התלמידים להתמודדות עצמאית במצבים של אלימות מילולית (כורס, 2016), כחלק מהלמידה החברתית-רגשית והקניית כישורי חיים.

4.3 סיכום השלכות ומסקנות המחקר

ממצאי המחקר מצביעים על הצורך בחשיבה מחודשת על הכשרת המורים לעתיד, הכוללת דגשים אחרים מאלו שניתנו עד כה, והמציבה מטרות ממוקדות, השונות באופן משמעותי מאלו, המאפיינים את ההכשרה כיום. עליה להתמקד בשני מרכיבים עיקריים לצורך מיגור האלימות בבית הספר.

המרכיב הראשון כרוך במתן דגש לחובת השותפות המכבדת עם ההורים ולמקומם של ההורים בעשייה החינוכית למיגור האלימות בבית הספר. על השותפות לבוא לידי ביטוי עם כל צוותי ההוראה, ולא רק עם המחנך. קיום שיח מיטבי של המורים עם ההורים, כחלק מדרישות התפקיד של כל מורה, יסייע לראות כל ילד וילד בכיתה, יחזק את הקשרים עם הוריו, יסייע לקידום הילד ולרווחתו ויתרום בכך (1) לאמון ההורים, (2) להצגה של קו תגובה אחיד בבית ובבית הספר ו-(3) להפחתת תופעת האלימות במוסד החינוכי.

המרכיב השני הוא ההבנה וההפנמה של המיומנויות הרגשיות-חברתיות החדשות (SEL) והכרה בחשיבותן לקידום שיתוף פעולה וסובלנות בקרב התלמידים ולהפחתת האלימות. על המורה לעתיד להטמיע תחילה את המיומנויות בעצמו וליישם אותן באופן טבעי כדרך חיים, על מנת שיוכל להוות מודל לתלמידיו. עליו להפנים תכונות של סובלנות, איפוק עצמי, רוגע, אכפתיות והכלה, לפתח שליטה עצמית גבוהה, להכיר את תגובתו למצבי לחץ ולהתמודד עמם ביעילות. על ההכשרה לגרום לשיתוף, לתמיכה ולהעצמה של פרחי ההוראה ולהוביל אותם לתחושת ביטחון ומסוגלות עצמית.

לאחר הפנמת המיומנויות בקרב המורים לעתיד, יש להכשיר אותם לתרגל משימות, המדמות סיטואציות חברתיות, שיכולות לבוא לידי ביטוי בכיתה. במקביל, עליהם להיות מסוגלים לזהות סיטואציות חברתיות אקראיות בכיתה וגם ליזום מגוון סיטואציות של עבודה בצוות, קבלת החלטות בזמן אמת, התמודדות מצבי לחץ ועוד, ולפתח בהם בכל הזדמנות את מיומנויות ה-SEL (בנבנישתי ופרידמן, 2020).

על פרחי ההוראה לקרוא, ללמוד, להציג, ליצור, לתרגל ובעיקר לשלוט בכל עקרונות המינדפולנס. עליהם לשלוט בשיטות רגיעה, בדמיון מודרך ובטאי צ'י, להבין משמעויות של חיזוק ושל ההעצמה, ליישם עבודה בצוות, הבעת רגשות במלל וביצירה. על המורים לעתיד לדעת כיצד להקנות לתלמיד כלים לוויסות עצמי במציאות של חזרה לשגרה ובחירום, כיצד להתמודד במצבים מאתגרים, וכיצד להביע אמפטיה וסובלנות לכל אדם ולעודד את התלמידים לשיתוף ולהכלה. עליהם לשלוט בדרכים המעודדות את הלומד לעצמאות, לחקר ולהעמקה, תוך כדי שיתוף ההורים בעשייה (אלפי-שבתאי ועמיתים, 2022).

חשוב לגייס את מיטב המומחים להרצות בקורסים ובסדנאות המגוונים בהכשרת המורים, על מנת שיוכלו להכשיר מורים, המבינים את עומקן של המיומנויות ואת הבשורה, שהן מביאות למערכת ולחברה מעוטת אלימות. על המרצים הקבועים בהכשרת המורים להטמיע בעצמם את המיומנויות החדשות ולשמש מודל להוראה החדשה, ועל פרחי ההוראה לתרגל וליישם את המיומנויות החברתיות בכל שלבי העבודה המעשית ובכל השיעורים בשנות ההכשרה להוראה. כך ניתן יהיה לפתח מורים רעננים, מקצועניים ובעלי-ידע, רגש וגמישות, שיוכלו לעשות שינוי אמיתי ומבורך בשטח ולהציג הצלחות ממשיות לחברת תלמידים מאוחדת, סובלנית, מכילה, מווסתת, אסופה ומשתפת פעולה, ובעיקר - פחות אלימה.

ביבליוגרפיה

- אטינגר, י' (2013). מהפיכה ברשתות החינוך החרדי? תלוי את מי שואלים. *הארץ*, 29 בדצמבר, 2013.
- אלפי-שבתאי, א', כורס, ע', שגיא, ר' וגילת, י' (2022). עמדות הורים יהודים וערבים כלפי ההוראה והלמידה הרצויה בעידן הפוסט-קורונה: דוח מחקר. מרכז מהות, המרכז האקדמי לוינסקי-וינגייט ואגף בכיר שפ"י.
- ארגמן, ע' (2015). שפה דתית בכתיבה אקדמית: פער, או פער לכאורה? גילוי דעת, 8, 95-126.
- אסולין, ד' (2013). בין טהור לטמא: ההבחנה החרדית בין לשון-קודש לעברית. בתוך י' בנזימן (עורך). *לשון רבים: העברית כשפת תרבות* (עמ' 145-163). ירושלים: מכון ון ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד.
- בנבנישתי, ר', חורי-כסאברי, ר', אבי אסטור, ר' (2006). אלימות במערכת החינוך – דברי פתיחה. *מפגש לעבודה חינוכית סוציאלית*, 23.
- בנבנישתי, ר' ופרידמן, ט' (2020) *טיפוח למידה רגשית-חברתית במערכת החינוך – סיכום עבודתה של ועדת המומחים, תמונת מצב והמלצות*. יוזמה – מרכז לידע ולמחקר בחינוך, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים.
- בראון, ב' (2017). *מדריך לחברה החרדית: אמונות וזרמים*. עם עובד.

גילת, יי (2019). תפיסת החשיבות של מטרות מערכת החינוך בעיני הציבור בישראל. מכללת לוינסקי לחינוך: דוח מחקר.

הועדה המיוחדת בכנסת לעבודה ורווחה (2020). אלימות במשפחה בחברה החרדית בתקופת משבר וירוס הקורונה. 30.3.2020

וייסבלאי, א' (2012). בתי ספר יסודיים בחינוך המוכר שאינו רשמי בשנים תש"ס-תשע"ב. ירושלים: מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 2012.

חוזר מנכ"ל (2015). אקלים חינוכי מיטבי והתמודדות מוסדות חינוך. ירושלים: משרד החינוך.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2009). סקר חברתי.

טסלר, יי (2012). אל תתפארו בחינוך החרדי. *Ynet*. 8.5.2012

כהנר, ל' (2018). ארבעה גוונים של שחור. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

כורם, ע' (2016). פיתוח הכשירות של התלמידים להתמודד עם הקנטות בבית הספר ובזירת האינטרנט. במעגלי חינוך, 6, 204-215.

<https://www.dyellin.ac.il/sites/default/files/journals/journaleducation/edition6/anat-korem-11.pdf>

כורם, ע', גילת, יי, דלאשה, ו' (בשיפוט). אלימות ומוגנות בבתי ספר יהודיים וערביים בישראל: נקודת המבט של הורים והשלכותיה על התערבויות לצמצום האלימות.

פלוטניק, ר' (2007). "הקול ההורי". הורות כתהליך נפשי-התפתחותי. אצל א' כהן (עורך). *חויית ההורות: יחסים, התמודדות והתפתחות* (עמ' 333-362). הוצאת "אח".

פרקש, ט' (2018). הפצעים נפתחים: כך הוכו דורות של ילדים בחינוך החרדי. *Ynet*. 19.2.2018

צירנוביצקי, מ' ופלדמן, ד' (2018). החצר האחורית של החינוך בישראל מערכת החינוך החרדית: תמונת מצב והמלצות מדיניות. קרן ברל כצנלסון.

קאהאן, ר' (2021). סקר האינטרנט של הלמ"ס. כלכליסט, 18 ביולי, 2021.

- קציר, ש' ופרי-חזון, ל' (2018). *החינוך הממלכתי חרדי: מהקמה להתבססות*. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- עשור, א' (2001). טיפוח מוטיבציה פנימית ללמידה בבית הספר הלכה למעשה. *חינוך החשיבה*, 20, 167-190.
- ראמ"ה (2018). *ניטור רמת האלימות בבתי הספר לפי דיווחי תלמידים: נתונים מתוך סקרי ניטור אלימות תשס"ז-צשע"ז*.
- רגב, א' וגורדון, ג' (2020). *שינויים במידת הדתיות ומעברים בין זרמי דת בקרב יהודים בישראל*. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- שייו, י' (2006). *סקר דעת קהל מספר 3 בנושא: אלימות בישראל*. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב: בית הספר לממשל ולמדיניות ע"ש הרולד הרטון ומאגר מוחות: מכון מחקר ויעוץ בינתחומי בע"מ.
- שרקי, י' (2017). 50 גוונים של שחוק: החרדים הקיצוניים והחדשים. *חדשות N12*, 14.6.2017.
- Durlak, J. A. (2016). Programme implementation in social and emotional learning: Basic issues and research findings. *Cambridge Journal of Education*, 46, 333-345.
- Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., & Schellinger, K. B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. *Child Development*, 82 (1), 405-432.
- UNESCO (2017). *School violence and bullying: Global status report*.
https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000246970_eng